

WOJCIECH WALAT

Polski wkład do teorii podręcznika szkolnego – pamięci dra Antoniego Zająca – entuzjasty stosowania nowoczesnych środków kształcenia w dydaktyce

Polish contribution to the theory of textbook – the memory of PhD Antoni Zajac – enthusiast use of modern means in education

Doktor habilitowany, profesor UR, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Zakład Dydaktyki Ogólnej i Systemów Edukacyjnych, Polska

Streszczenie

Przedstawiona w artykule ewolucja teorii podręczników szkolnych – zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym – dowodzi, że Polscy badacze tej problematyki mieli i w dalszym ciągu mają ogromny wkład w jej rozwój nie tylko w wymiarze krajowym, ale i zagranicznym.

Słowa kluczowe: edukacja, materiały dydaktyczne, podręcznik szkolny.

Abstract

Presented in the article evolution theory textbooks – both in terms of historical and contemporary – proves that Polish researchers of the problem they had, and still have, a huge contribution to its development not only in domestic but also foreign.

Key words: education, teaching materials, school textbook.

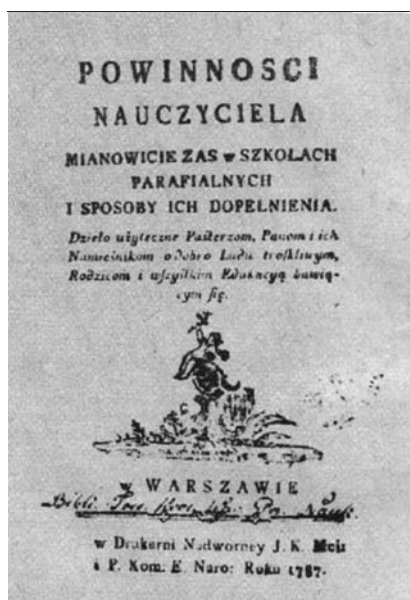
Wstęp

Teoria podręcznika multimedialnego jest nierozdzielnie związana z teorią książki szkolnej oraz teorią środków dydaktycznych i edukacji medialnej. Rozwój tych trzech dziedzin szczegółowych teorii pedagogicznych ma wyraźnie polską tożsamość i kierunek badań.

Początki polskiego podręcznika szkolnego

Przygotowany przez Komisję Edukacji Narodowej i Towarzystwo do Książek Elementarnych *Elementarz dla szkół parafialnych narodowych* (1773–1785) stał

się obok *Powinności nauczyciela* G. Piramowicza (1787) zapowiedzią społecznego postępu w duchu nowatorskiej w owym czasie Konstytucji 3 Maja, przekazem myśli ludzkiej pragnącej ogarnąć podstawowe warstwy narodu.

Wielką rolę w nauczaniu języka polskiego już na początku XX w. (1910) odegrał *Elementarz* M. Falskiego będący podstawą inkulturacji kilku pokoleń Polaków, bo ostatnie wydanie jest datowane na 1975 r.

Teoria książki szkolnej

Jako subdyscyplina pedagogiki prowadzi do sformułowania pytania o jej miejsce w systemie wiedzy pedagogicznej. Teoria książki szkolnej wyrosła głównie na publikacjach: Z. Mysłakowski, *Nauczanie żywe a podręcznik szkolny*, Lwów 1936; R. Ingarden, *O roli podręcznika w nauczaniu w szkole średniej*, „Muzeum” 1939, z. 2; B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, Wrocław 1957; K. Sośnicki, *Ogólne założenia podręczników szkolnych*, Warszawa 1962; T. Parnowski (red.), *Z warsztatu podręcznika szkolnego*, Warszawa 1973; F. Polaszek, *Podręcznik w szkole zawodowej*, Warszawa 1973; W. Okoń, *Funkcje i treść podręcznika szkolnego [w:] Z warsztatu podręcznika...* Warszawa 1973; W. Kojs, *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*, Warszawa 1975; L. Leja, *Nowoczesny podręcznik szkolny i akademicki*, Poznań 1977; S. Kaczor, F. Polaszek, *Podręcznik w nowym systemie kształcenia zawodowego*, Warszawa 1978; J. Skrzypczak, *Konstruowanie i ocena podręczników*, Poznań–Radom 1996; *Podręcznik szkolny. Wymagania, ocena rozbudowa, metodyka stosowania*, Poznań 2003.

Teoria technicznych środków dydaktycznych

Pojęcie to obejmuje trzy zespolone ze sobą komponenty: komunikat, nośnik komunikatu i urządzenie techniczne. Teoria środków kształcenia osadzona jest na takich publikacjach, jak: L. Leja, *Techniczne środki dydaktyczne*, Warszawa 1978; W. Strykowski, *Wstęp do teorii filmu dydaktycznego*, Poznań 1977; W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne. Podstawy kształcenia multimedialnego*, Warszawa 1977; W. Skrzydlewski, *Technologia kształcenia, przetwarzanie informacji, komunikowanie*, Poznań 1990; S.M. Kwiatkowski, *Komputery w procesie kształcenia i zarządzania*, Warszawa 1995.

Teoria edukacji medialnej

Przedmiotem badań teorii edukacji medialnej jest ogół zjawisk pedagogicznych, jakie wiążą się z procesami dydaktyczno-wychowawczymi realizowanymi w związku ze wspomaganiami rozwoju psychiki wychowanków z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Teoria edukacji medialnej bazuje na publikacjach: C. Maziarz, J. Skrzypczak, *Podręcznik szkolny w multimedialnym systemie kształcenia*, Koszalin 1980; W. Strykowski (red.), *Edukacja medialna*, Poznań 1996–2003; A. Burewicz (red.), *Edukacyjne programy komputerowe w nauczaniu chemii*, Jelenia Góra 1992; H. Gulińska, *Strategia multimedialnego kształcenia chemicznego*, Poznań 1997; S. Dylak, *Wizualizacja w procesie kształcenia nauczycieli*, Poznań 1995.

Ewolucja teorii podręczników multimedialnych

Podręczniki programowane. Zewnętrznie pozostają tworamami zbliżonymi do modelu tradycyjnej książki. Jednak praca z nimi nie polega na „wertowaniu” kolejnych stron podręcznika, ale na z góry „zaprogramowanym” krążeniu po tych stronach. Ważniejsze publikacje z tego zakresu to: podstawy nauczania programowanego, w tym podręczniki programowane opracował: C. Kupisiewicz, *Metody i przykłady programowania dydaktycznego*, Warszawa 1970; podręczniki częściowo programowane: C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1973; K. Denek, *Efektywność nauczania programowanego w szkole wyższej*, Poznań 1971; K. Denek, H. Gąsior, J. Gnitecki, *Programowanie dydaktyczne w szkole ogólnokształcącej i zawodowej*, Katowice 1982.

Podręcznik obudowany. Koncepcje tego rodzaju podręczników wzięły swój początek z prób dołączenia do konwencjonalnych podręczników tzw. obudowy dydaktycznej, poprzez którą rozumie się zestaw materiałów dydaktycznych powiązanych z podręcznikiem celami, treściami i metodami oraz przedmiotem, względnie obiektem nauczania, odpowiednio wyważonych wzajemnie pod względem dydaktyczno-metodycznym i spełniających określone funkcje dydaktyczne. Ważniejsze publikacje z tego zakresu to: L. Leja, *Niektóre problemy dotyczące funkcji i struktury podręczników akademickich*, „Neodidagmata” 1973, t. V; H. Zaczyński, *Obudowa konwencjonalnych podręczników i skryptów [w:] Kierunki badań nad podręcznikiem i jego obudową dydaktyczną*, Koszalin 1978; L. Leja, J. Skrzypczak, *Model dydaktyczny podręcznika audiowizualnego*, Warszawa 1978; W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne (podstawy kształcenia multimedialnego)*, Warszawa 1984.

Podręcznik audiowizualny. Za najodpowiedniejszą metodę strukturalizacji treści podręcznika audiowizualnego uznano nadawanie mu struktury układu programu blokowego, czyli wykonanie programowania w sekwencje bloków: problemowych, informacyjnych, korektywnych, syntetyzujących, rozszerzających, powtórzeniowych, systematyzujących i innych. Ważniejsze publikacje z tego zakresu to: H. Gulińska, A. Burewicz, *Niektóre problemy dydaktyki chemii. Kurs audiowizualny*, Poznań 1991 (+ kasety wideo); A. Burewicz (red.), *Edukacyjne programy komputerowe w nauczaniu chemii*, Jelenia Góra 1992 (+ dyskietki); L. Preuss-Kuchta, *Skuteczność stosowania podręcznika audiowizualnego o różnej strukturze w nauczaniu wiedzy obywatelskiej*, praca doktorska pod kierunkiem J. Skrzypczaka, Poznań 1983; Z. Krzemianowski, *Wpływ wzajemnych relacji słowa i obrazu w podręczniku audiowizualnym na jego skuteczność dydaktyczną*, praca doktorska pod kierunkiem J. Skrzypczaka, Poznań 1985.

Podręcznik multimedialny. Pod tym pojęciem należy rozumieć podręcznik pisany wielojęzycznie (wymagający polisensorycznego odbioru), zewnętrznie będący zbiorem różnego rodzaju opracowań metodycznych, wewnętrznie natomiast posiadający jednolitą strukturę, w której wyróżnione elementy tworzą układ hipertekstowy. Publikacje wspierające rozwój teorii podręcznika multime-

dialnego: W. Strykowski (red.), *Media a edukacja*, Poznań 1997–2004; *Edukacja medialna*, „Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Technologii i Mediów Edukacyjnych” od 1995 r.; J. Skrzypczak (red.), *Modele podręcznika do multimedialnego kształcenia zawodowego*, Warszawa 1995.

Funkcje teorii podręczników szkolnych

Funkcja opisowa badań naukowych obejmuje swoim zainteresowaniem m.in.: opis i analizę wszystkich faktów i zjawisk, jakie występują w trakcie stosowania przekazu informacyjnego przez współczesnego człowieka, oraz opis zjawisk związanych z przemianami głównie w strukturze multimedialnych.

Funkcja wyjaśniająca teorii podręczników szkolnych: analiza podstawowych zjawisk kulturotwórczych, analiza przemian w procesach przekazu informacyjnego, opis i analiza współczesnych środków przekazu informacji – kierunki ich rozwoju, analiza konsekwencji przemian procesów cywilizacyjnych, poszukiwania przyczyn istniejących rozwiązań edukacji powszechnej.

Funkcja prakseologiczna teorii podręcznika szkolnego obejmuje: opracowanie założeń do programowania procesów uczenia się i nauczania z ich wykorzystaniem; formułowanie systemu reguł postępowania pedagogicznego w procesach edukacyjnych; opracowanie wytycznych do programowania założeń teleologicznych edukacji powszechnej.

Funkcja wartościująca – teoria podręczników szkolnych powinna także podejmować zadania związane z potrzebą wartościowania istniejących rozwiązań podręczników szkolnych w systemie edukacji ogólnej, w tym badań porównawczych (komparatystycznych).

Z **funkcji prognostycznej** badań naukowych podręczników szkolnych wynika: konieczność określania przemian w teleologii edukacji powszechnej; analiza przemian cywilizacyjnych i kulturowych dla projektowania zmian w strukturze i komponentach składowych systemu edukacji.

Podsumowanie

Polscy badacze problematyki projektowania i optymalizacji podręczników szkolnych wyraźnie wskazują na fakt, że podręczniki szkolne z jednej strony pozwalają na realizację coraz to nowych zadań dydaktyczno-wychowawczych, a z drugiej nie umożliwiają w pełni przygotowania umiejętnego postępowania w dynamicznie zmiennym świecie.

Przyjąć należy, iż podręcznik szkolny jest środkiem dydaktycznym tym sprawniejszym, im sprawniej posługują się nim uczniowie i nauczyciele.

Literatura

- Burewicz A. (1992) (red.), *Edukacyjne programy komputerowe w nauczaniu chemii*. Jelenia Góra (+ dyskietki).
- Denek K. (1971), *Efektywność nauczania programowanego w szkole wyższej*, Poznań.

- Denek K., Gašior H., Gnitecki J. (1992), *Programowanie dydaktyczne w szkole ogólnokształcącej i zawodowej*, Katowice.
- Figurski J., Sagan T., Symela K. (1995), *Założenia projektowe do konstruowania modelu podręcznika multimedialnego* [w:] J. Figurski, H. Bednarczyk (red.), *Modele podręcznika do multimedialnego kształcenia zawodowego*, Radom.
- Gulińska H., Burewicz A. (1991), *Niektóre problemy dydaktyki chemii, kurs audiowizualny*, Poznań (+ kasyety wideo).
- Gulińska H. (1997), *Strategia multimedialnego kształcenia chemicznego*, Poznań.
- Ingarden R. (1939), *O roli podręcznika w nauczaniu w szkole średniej*, „Muzeum” 1939, z. 2.
- Kaczor S. (1975), *Teksty semiprogramowane na studiach dla pracujących*, Warszawa.
- Kaczor S., Polaszek F. (1978), *Podręcznik w nowym systemie kształcenia zawodowego*, Warszawa.
- Kojs W. (1975), *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*, Warszawa.
- Koszevska B., Nowak E., Pogorzelska-Bartczak E. (1990), *Poradnik dla autorów podręczników zawodowych*, Warszawa.
- Kruszewski K. (1972), *Nauczanie programowane w systemie dydaktycznym*, Warszawa.
- Kujawiński J. (1972), *Skuteczność stosowania półprogramowanych podręczników w początkowym nauczaniu*, Poznań.
- Kupisiewicz C. (1966), *Nauczanie programowane*, Warszawa.
- Kupisiewicz C. (1970) (red.), *Metody i przykłady programowania dydaktycznego*, Warszawa.
- Kupisiewicz C. (1974, 1975), *Metody programowania dydaktycznego*, Warszawa.
- Kwiatkowski S.M.: *Komputery w procesie kształcenia i zarządzania*. IBE, Warszawa 1995.
- Leja L. (1973), *Niektóre problemy dotyczące funkcji i struktury podręczników akademickich*, „Neodidagmata” t. V.
- Leja L. (1973), *O niektórych tendencjach w zakresie konstruowania modelu dydaktycznego podręczników szkolnych. Audiowizualny model podręcznika akademickiego* [w:] *Podręcznik akademicki – metodologia, funkcje dydaktyczne, edytorstwo, polityka wydawnicza*, Warszawa.
- Leja L. (1977), *Nowoczesny podręcznik szkolny i akademicki*, Poznań.
- Leja L., Skrzypczak J. (1978), *Model dydaktyczny podręcznika audiowizualnego*, Warszawa.
- Leja L. (1978), *Techniczne środki dydaktyczne*, Warszawa.
- Leja L. (1983), *Podręcznik audiowizualny w systemie kształcenia akademickiego*, „Życie Szkoły Wyższej” nr 1.
- Maziarz C., Skrzypczak J. (1980), *Podręcznik szkolny w multimedialnym systemie kształcenia*, Koszalin.
- Maziarz C. (1985), *Rola podręcznika w kierowaniu samokształceniem*, Warszawa.
- Mizia T. (1988) (oprac.), *Grzegorz Piramowicz. Powinności nauczyciela*, Warszawa.
- Skrzypczak J. (1995), *Modele podręcznika do multimedialnego kształcenia zawodowego*, Warszawa.
- Mysłakowski Z. (1936), *Nauczanie żywe a podręcznik szkolny*, Lwów.
- Nawroczyński B. (1957), *Zasady nauczania*, Wrocław.
- Okoń W. (1973), *Funkcja i treść podręcznika szkolnego* [w:] T. Parnowski (red.), *Z warsztatu podręcznika szkolnego*, Warszawa.
- Okoń W. (1984, 1987, 1992, 1996), *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa.

- Parnowski T. (1973) (red.), *Z warsztatu podręcznika szkolnego*, Warszawa.
- Polaszek F. (1973), *Podręcznik w szkole zawodowej*, Warszawa.
- Siemienecki B. (1994), *Komputery i hipermedia w procesie edukacji dorosłych*, Toruń.
- Skrzydlewski W. (1990), *Technologia kształcenia, przetwarzanie informacji, komunikowanie*, Poznań.
- Skrzypczak J. (1978), *Założenia modelowe audiowizualnego podręcznika chemii*, Poznań.
- Skrzypczak J. (1985), *Film dydaktyczny w szkole wyższej*, Warszawa.
- Skrzypczak J. (1996), *Konstruowanie i ocena podręczników*, Poznań–Radom.
- Skrzypczak J. (2003), *Podręcznik szkolny. Wymagania, ocena rozbudowa, metodyka stosowania*, Poznań.
- Sośnicki K. (1962), *Ogólne założenia podręczników szkolnych*, Warszawa.
- Strykowski W. (1977), *Audiowizualne materiały dydaktyczne. Podstawy kształcenia multimedialnego*, Warszawa.
- Strykowski W. (1977), *Wstęp do teorii filmu dydaktycznego*, Poznań.
- Strykowski W. (1991) (red.), *Wideo interaktywne w kształceniu multimedialnym*, Poznań.
- Strykowski W. (1996–2004) (red.), *Edukacja medialna*, Poznań.
- Walat W. (2004, 2006), *Modelowanie podręczników techniki-informatyki*, Rzeszów.
- Walat W. (2004), *Podręcznik multimedialny. Teoria – metodologia – przykłady*, Rzeszów.
- Walat W. (2007), *Edukacyjne zastosowania hipermediów*, Rzeszów.
- Zaczyński H. (1978), *Obudowa konwencjonalnych podręczników i skryptów [w:] Kierunki badań nad podręcznikiem i jego obudową dydaktyczną*, Koszalin.
- Zając B. (1995), *Pakiet edukacyjny dla modułu materiałoznawstwo w liceum technicznym o profilu mechanicznym [w:] J. Figurski, H. Bednarczyk (red.), Modele podręcznika do multimedialnego kształcenia zawodowego*, Radom.
- Załocha Z. (1981), *Metoda semiprogramowana w realizacji technicznych środków nauczania*, Bydgoszcz.